

УДК

Г.Є Шовкопляс

Київський простір інтелектуальних детективів Євгенії Кононенко.

**„... вичерпати Київ до дна неможливо,
у нашому місті дуже багато таємниць.”
(з інтерв'ю Євгенії Кононенко).**

Євгенія Кононенко – відома сучасна українська письменниця і перекладач. Її творчий доробок складається з „малої прози” (новел) та романів. Численні рецензенти творів Кононенко стверджують, що вона є „єдиним цікавим, помітним київським автором в україномовній літературі сьогодення” [1]. Авторка підручника „Сучасна українська проза. Постмодерний період” Роксана Харчук віднесла художній доробок Кононенко до так званого „феміністичного дискурсу сучасної української прози” [2, с.5].

Справжня літературна слава прийшла до Євгенії Кононенко у 2001 році, коли у львівському видавництві „Кальварія” вийшов друком її перший детектив „Імітація”. Видання детективу викликало обурення певних літературних критиків та вузького кола читачів – шанувальників новел Кононенко, як про це пише письменник Іван Андрусяк: „Вона є найвіртуознішим сучасним прозаїком. А тому сам факт того, що вона поповнила ряди детективотворців, мусить дивувати” [3]. Але інші, прикладом вчений та перекладач Максим Стріха, роздивилися новий твір письменниці глибше і були в оцінках більш поблажливі: „... „Імітація” – детектив лишень тією мірою, що й відомий роман Чернишевського з його „снами Віри Павлівни”. Що й „Ім’я троянди” Умберто Еко. Чи, коли хочете, що й „Злочин і кара” Достоевського.” [4]. Згадувана вже авторка підручника Роксана Харчук визначила три складові роману Кононенко досить стисло: „три в одному” – детектив, соціально - психологічний роман, гендерний есей” [2].

Сама Євгенія Кононенко в інтерв'ю щотижневику „Дзеркало тижня” зізнається в тому, що „детектив для мене метафора творчості, свідомий хід, а не загравання з читачем” [6]. У наступному 2002 році був виданий детектив „Зрада” (2002), а в 2006 році – „Ностальгія” (2006).

Романи поєднані у трилогію пружною детективною фабулою, де розробляється одна й та сама схема: „двоє вбитих - детектив – amator – несподівана розв’язка”.

За словами Максима Стріхи: „... аж два трупи, й каркаломне amatorське розслідування призводить до цілком несподіваної розв’язки” [4].

У всіх трьох творах зберігається терпка відвертість стилю з ліричними відступами, єдиний художній простір (середмістя і передмістя Києва), увага до деталей як до ознак часу.

Схема фабули винайденого Євгенією Кононенко „суто українського вбивства” супроводжується наявністю „української міс Марпл” – детектива – аматора, мистецтвознавиці Лариси Лавриненко, чий наскрізний образ є стрижнем, що циклізує навкруг себе три детективи.

Письменниця не ідеалізує свою героїню: Лариса – городянка, більш того, мешканка столиці, киянка, що не є позитивом для української літератури, яка з давніх часів традиційно закохана у село. Лариса зверхньо відноситься до провінціалів, скиглить і скаржиться на життя, аж поки не визнає солодкий смак слів „фонд” і „грант”, вживає алкоголь не тільки на свята, має коханця, відправивши чоловіка на заробітки до Америки. Вже не кажу, що фах її, якесь мистецтвознавство, на думку людини прагматичної, досить

сумнівний: „Мистецтвознавець! Саме мистецтво прийняти можна. Але мистецтвознавство – мастурбація в чистому вигляді! Втім, що те облудне мистецтвознавство у порівнянні з життям і смертю...”[5,с.33].

Одне слово, належить Лариса Лавриненко до тих інтелектуалів – гуманітаріїв, „геніїв словесного шумовиння, в якому нібито ховається неіснуюча думка”[5, с.34] і кого рецензентка з газети „Столичные новости” з презирством визначила як „дрессированные интеллектуалы.”[10].

Але, якби критично не ставилася авторка до „геніїв словесного шумовиння”, розслідування ведуть саме вони і висновки роблять саме вони. Бо інтелектуалка Кононенко пише інтелектуальний, а не міліцейський детектив.

Міліція письменниці не те що не подобається або вона їй не довіряє. Міліції в її детективах майже не існує: зателефонує міліцейський голос і повідомить про загибель Мар’яни Хрипович у Комбінатному („- Говорить капитан міліції Чернець. Співробітниця вашої організації Мар’яна Миколаївна Хрипович загинула на станції Комбінатне Новожахівського району..”)[6, с.14] ,добросердечний міліціонер Вітя підтримує Сашка Чеканюка, що ледве не втратив свідомості біля тіла загиблої, або зауважать друзі загиблої про небажання, щоб міліція порпалася у цій непростій справі. І все. Міліціонери в детективах Кононенко другорядні персонажі, що не варті уваги.

У „міліцейських” детективах всі герої постають як сміливі, розумні, добродішні хлопці.

Кононенко зображує своїх детективів - „елітаріїв” – гуманітаріїв досить іронічно. Вочевидь, справа в тому, що і самі інтелектуали ставляться до себе критично. Про що зазначає журналістка Леся Ганжа у згаданій рецензії: „И тут, наверное, важно понимать, что дело ведь совсем не в том, что одна социальная группа (милиционеры) нравственней другой (интеллектуалы- гуманитарии), а в мере ответственности и склонности к самобичеванию.

Судя по всему, интеллектуалы не готовы умиляться собой даже в детективах»[10].

У всіх трьох романах зберігає письменниця три соціальні світи, які були означені ще у її ранніх творах, а саме: люмпенське дно, обивательський загал і „вежі зі слонової кістки” – царица високочолих інтелектуалів.

Графіка розташування цих соціально – ієрархічних структур майже прозора і просторово закріплена: люмпени живуть знизу („нижній світ”) у підвалах, просяклих сечею, обивателі мешкають на поверхах „бетонок”, будівлях доби Хрущова – Брежнєва, а „вежі зі слонової кістки” можуть міститися хоч би і в занедбаних, хоч би і колишніх комуналках, але старих поважних будинках середмістя, прекрасних залишках минулих століть: „Старий ліфт підняв його на останній поверх, і він натиснув дзвоник. У цієї жінки в домі був елітний пес, привітний чорний коллі - порода, що зустрічається значно рідше, ніж руді. А ще в неї був величезний білий пухнастий персидський кіт з фіалковими очима і печаттю презирства до всього світу на щелепному безносому обличчі. У її мешканні були дві просторі кімнати, де у великі вікна, напівкруглі угорі, входило небо”[5, с.74].

Таким чином, простір Києва в трилогії Кононенко являє собою графіку традиційної міської вертикалі. А топоніміка будь – якого старого міста має три складові: визначений центр, межі міста, які в Середні віки означалися міськими стінами – валами, і вертикаль побудови – Верхнє місто – Нижнє місто.

Центр авторкою визначено – Львівська площа і навколо неї. Кілька разів оповідь зупиняється на питанні, де в Києві слід „купувати хату”: „Справжня київська інтелігентка, - якби раптом заробила такі гроші, придбала би хату на Ярославовім Валі або на Львівській площі!” [6, с.40] – наголошено устами Лариси Лавриненко в „Імітації.” У „Ностальгії” знову виникає Львівська площа як місце, звідки героїня хотіла б злетіти – піднятися у небо над Києвом: „Їй не хотілося додому. Захотілося злетіти вгору, побачити вдалині освітлену постать дзвіниці Святої Софії, нагромадження

дахів вулиці Артема та Львівської площі, подивитися на них..”[11, с.51].

Вертикаль київського простору в трилогії починається знизу. Нижнє місто для Києва – Поділ і околиці - передмістя. Звідси піднімаються загиблі молоді жінки по східцях кар’єри і життя у Верхнє місто, де на них чекає і успіх, і загибель.

Київ першої і другої книги занурений у пейзажі брудного Подолу та індустріалізованих околиць з їх характерними ознаками.

Стихія Нижнього міста – міська усна традиція, що складається з чуток, пліток, анекдотів, переказів, легенд, історій всіх жанрів – від епічних поем до мелодрам. Героєм їх стає генерал Раєвський – п’яниця з Подолу, який вже років з тридцять п’ять, святкуючи Перемогу 45-го року улюбому товаристві міських „синіх” алкоголіків і вуличних псів. З міської темряви вигулькує принциповий альфонс Андріян Борич у пошуках чергової пасії. Зустрічаються батько з сином, які не бачилися рівно двадцять п’ять років, хоч і мешкали на відстані трьох зупинок тролейбуса один від одного. Безліч історій і героїв тих історій, що містяться в одній книзі – старому Києві: „Баба Зося, сама того не усвідомлюючи, була однією з прикмет цього дивного міста, так само, як потріскані каріатиди з відбитими носами і анфілади прохідних дворів з написами на стінах: ВО ДВОРЕ ТУАЛЕТА НЕТ. Як була його прикметою божевільна бородата Людочка, що збирала по кафе на каву і назбирувала дуже швидко. Або карлик Коля з дурнуватою доброю посмішкою, який жив при Центральному універмазі. Про нього розповідали, ніби в дитинстві його побив рідний батько, а до того він був відмінником з усіх шкільних предметів. Потім казали, що його знайшли втопленим у річці Либідь.”[5, с.46].

Конструкція „потім казали” постає формальною ознакою введення в контекст київської усної міської традиції, яку визначають як міській фольклор.

Втім всі три сюжети романів Кононенко є характерними і улюбленими для міських історій, що люди залюбки переказують одне одному в певній стилістиці як історії „про життя”: про дівчину з Саперної Слобідки, яка вивчилася, стала працювати в американській фірмі, придбала хату аж на Хрещатику, а заздрісники штовхнули її під потяг („Імітація”), про дівчину з родини подільських пияків, що стала відомою режисеркою, а лікарі, коли вона захворіла на грип, „залікували її насмерть”(„Зрада”), про молоду комсомолку, котра знала, як позбутися суперниці, і що з того вийшло через багато років („Ностальгія”).

У перших двох книгах Кононенко ніяк не нагадує і не згадує своїх попередників – письменників, що також писали про Київ.

Немає булгаковського Міста з великої літери, немає і пафосних булгаковських ліричних відступів: « Играл светом и переливался, светился и танцевал, и мерцал Город по ночам до самого утра, а утром угасал, одевался дымом и туманом.

Но лучше всего сверкал электрический белый крест в руках громаднейшего Владимира На Владимирской горке, и был он виден далеко, и часто летом, в черной мгле, в путаных Заводах и изгибах старика – реки, из ивняка, лодки видели его и по его свету водяной путь на Город»[7, с.18].

Булгаков дистанційований від „Києва – Города” часом і простором. Його Київ – ідеалізований простір дитинства та ранньої юності, застиглий і незмінний.

Кононенко не створює з минулого міф Києва – Міста, вона занурена у теперішній час, і її місто живе та рухливе, живе часом теперішнім.

Київ часу теперішнього є дуже конкретизованим: ціни на нерухомість, маршрути тролейбусів, („Женик вийшов із дому і сів на шістдесят другий автобус, який привіз його до нового Ботанічного саду”[5, с.129] адреси дорогих ресторанів і розташування дешевеньких забігайлівок, ціни на дорогі харчі з супермаркету. Занурення у буденщину і повсякдення, майже чеховський „трагізм життєвих дрібниць”: „Божевільня, божевільня, - шипіла Лариса, грюкнувши дверима й біжучи по сходинках, - кожне київське житло є

філіалом божевільні. Там , де мешкає більше однієї особи, - відділення для буйних. А там, де менше двох , - то для тихих. Але всюди бедлам. Київ – то місто божевільних”[6, с.81] .

Авторка окреслює художній простір у проекції вертикалі .

Життєвий шлях героїнь Кононенко – жінок ,що загинули, є також шлях вгору. Вони, уродженки соціального дна, діти підвалів Подолу або передмістя Саперної Слобідки („сапернословідська графиня”) , де зручності надворі, піднялися нагору завдяки обдарованості і наполегливості („ Мене дуже вразило ,що ця дівчинка ,буквально з життєвого дна , ідентифікувала математичні символи і знала напам’ять „Титарівну”[5, с.81].

Молоді амбітні жінки , піднімаючись кар’єрним шляхом по соціальних сходинках, не подолали зв’язку з „нижнім світом”, звідки вони походили і звідки до них приходять смерть.

Нижнє місто в трилогії містить хтонічний „ нижній світ” архетипів , зв’язаний з потойбічним світом померлих. „Нижній світ” набуває ознак не тільки буденних, а і загрозливо - потворних : це світ алкоголіків, міських і сільських, відьом і ворожіння, калік і потвор, здичавілих механізмів - трамваїв і потягів.

Письменниця надає цьому світу суто історико – соціальне тлумачення, відсилаючи до радянського минулого („радянське дно”) або звинувачуючи хижий пострадянський капіталізм.

До світу смерті відноситься все , що є ворожим людині, все ,що вбиває її : потяги й трамваї, під якими гинуть люди („Він так і не побачив крові. Коли її дістали з- під колеса і понесли , він на мить побачив спокійне лице молодої гарної жінки з високою зачіскою – тоді так було модно. Він навіки запам’ятав те обличчя ,,) [6, с.10], рейки київського метро, брудні палати лікарень, де кожна ін’єкція може бути смертельною.

Інколи ворожий людині світ подає таємничі знаки , нагадуючи про своє існування, знаки незрозумілі та загрозливі : „Із квартирки, ніби погрожуючи невідомо кому, визирають іржаві граблі. Вже бозна скільки років , сідаючи за письмовий стіл, дивиться він на ті граблі і на те брудне вікно”[6, с.8].

До найдавніших мешканців „нижнього” хтонічного світу відносять щурів.

Есхатологія повсякденного буття твердить, що щури прогризають діри у тканині світобудови, впускаючи смерть.

Щури мають особливий статус, близький до межі життя і смерті. Більшість з них диявольські створіння, пов’язані з демонічними персонажами або наділені демонічними якостями.

Ці хтонічні істоти поєднані мотивом „гризіння”, тому семантичною експлікацією їх стає тлін – смерть - загибель.

Щури присутні у всіх трьох романах Євгенії Кононенко, і у всіх цих творах вони поєднані зі смертю.

Мар’яну Хрипович з „Імітації” штовхає під потяг хлопець, що вигодував „скаженого щура” („ -А що таке скажений щур? – Це такі щури , що живуть у покинутих їдальнях. Чим їх не годуй: чи щурячою отрутою, чи товченим склом, а їм воно тільки на користь.”) [6, с.173].

Пізніше детективи – аматори назвуть хлопця Юру „малим диким щуром”[6,с.186].

У „Зрадї”, другому романі з трилогії Кононенко , виникає не менш несподіваний образ щура – „п’яний щур”: це вісник смерті – загибелі, якого можна обдурити , приспати, почастувавши горілкою („.. мама мені розповідала про щурів у дідовому домі. Вона для них ставила блюдечко з горілкою, щоб вони п’яніли і не стрибали у ліжку”) [5, с.59].

Як вісники хтонічного світу щури поєднують „нижній світ”з верхніми прошаркам суспільства, з’являючись будь – де і перед будь –ким і передуючи появі смерті.

Хтонічний світ амбівалентний за природою. Його насельники мають таємні зв’язки як зі смертю, так і з життям. У давньогрецьких елевксинських містеріях

вславлялась Деметра , культ якої „був присвячений поверненню до хтонічних підземних божеств, природа яких пов'язана з таємницею родючості, життя і смерті.”[7, с. 47].

Якщо київський простір письменниця уподібнює будівлі, де низ – льох, підвал, цокольний поверх, цоколь, то поклавши вертикаль долу , отримаємо горизонталь, власно кажучи – землю, чий горизонтальний простір має центр і маргінес.

Хтонічний світ не тільки царина смерті, але й добра родюча земля. У горизонтальному розташуванні родючість землі – хтоніки залежить саме від околиць - маргінесу – провінції.

У провінції народжується все талановите і навіть геніальне, нею живиться центр - столиця.

Для Кононенко провінція (регіони) України – це Схід, депресивний, занедбаний, зі всіма населеними пунктами, що мають жахливі назви Гірничого, Комбінатного і Новожахового. Край багатий на талановитих дітей, які народжуються у родинах прибиральниць і шоферів.

Всі талановиті діти , якими опікувалась загибла Мар'яна („Імітація”), що була співробітницею міжнародного фонду ”Gifted Children International”,- інваліди .

Вони потерпають від страшних хвороб, ніби покручена і згвалтована земля українського Сходу народжує такі самі покручені корінці і паростки: „ ..вірші писала Анжелка, маленька калічка.. Нещасна істота, страшенно потворна, горбунка, одноока. Але з підвищеним вмістом анандаміду в крові. Живе у вигаданому світі, і ,здається , тим дуже щаслива”)[6,с.80] або(„найвидатніша особа цього міста юна художниця Ел Козова, непересічність якої оцінила сама Ем Хрипович , не знає щастя і скніє в інвалідському візку. Навіть не змогла поїхати на власну виставку до Мюнхену.”)[6, с.33- 34].

Життя і смерть поєднані в нижньому світі , де містяться спогади і почуття особистого підсвідомого, а також образи , моделі, почуття, які належать всім людям (колективне підсвідоме). У межах одного образу (талановита дитина – каліка)об'єднані обидві іпостасі „нижнього світу”. Так через топографію реальності підсвідомого набуває сенсу реальність дійсного світу з його актуальними проблемами.

Літературний контекст Києва як третя складова структури художнього простору завершується на моменті злету в останній книзі детективної трилогії – „Ностальгії”.

Простір „Ностальгії” – верхівка міської вертикалі – Печерськ, Львівська площа та навколо неї, київські пагорби – Щекавиця і Хоревія.

Мотив злету – підйому наскрізний для „Ностальгії”. Повість починається зі сцени ремонту старої занедбаної квартири як оновлення життя та мрії Лариси про політ над Святою Софією, Львівською площею і вулицею Артема.

Через кілька сторінок ми знаходимо семантичний знак , що відсилає до попередніх київських літературних текстів : „київський період” Ахматової - „липи” („І ті самі липи, під якими зустрілися Ахматова і Гумільов ” [9, с.57].)

Розсипані знаки текстів – попередників отримують свою завершеність у постатях легендарних поетів під київськими липами.

Літературний контекст трилогії починається в „Імітації” знаком – згадуванням, семантика якого спрямована до булгаковського некиївського „ роману про диявола” - книгою Мар'яни Хрипович : „Не поминай всує ім'я диявола, - сказала вона і подарувала йому свою книгу „Диявол у світовій культурі”, і він трепетно взяв книгу, обкладинку якої прикрашав чорний силует неголеного скрипаля”.[6, с.72].

У „Зраді”, що занурена в „подільську історію” Вероніки Стебелько , серед історій про старий Житній ринок , підвали Подолу, про зниклі „гастрономчики” та серед описів брудних лікарень доби карантину, мимоволі шукаєш щемливі „подільські” рядки російськомовного – україномовного київського поета – шестидесятника Леоніда Кисельова :

„ Подол – плохое место для собак.
Плевать трамваям на собачьи лапы.

У них дорога, пассажиры. График.
Они неотвратимы, как судьба.» [11].

Натомість, попри читацькі очікування, Кононенко пропонує в „Зраді” текст зовсім не київський, а саме : Шекспір „Отелло”.

Хоч шекспірівська трагедія отримує незвичну інтерпретацію і відсилає замість класично - літературного до феміністичного сучасного дискурсу (тим більше, що ім'я Забужко було згадано в „Імітації”): „Вона саме тоді підходила до осмислення самого поняття зради в усій широті семантичного поля. Вона хотіла поставити „Отелло” по - новому , показати венеційського мавра рабовласником коханої жінки, а не щирим другом , якого ошукали”[5,с.42].

Таким чином, київський літературний простір трилогії поєднує і традицію, і новації, і минуле , і сучасність, і постає Київ метафорою міста – книги , писати яку почали дуже давно, але ще й досі не вона не дописана.

Література

1. Сюдюков Ігор Доба імітації / „День” - № 184 від 11 жовтня 2001 року.
2. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період-Київ: Академія, 2008.- 218с.
3. Андрусак Іван Літпроцесія / Бібліотека альманаху „Кальміус” - Донецьк: Кальміус, 2002.- 76с.
4. Стріха Максим „Імітація” Євгенії Кононенко як дзеркало доби імітації / Дзеркало тижня, №2 , 19- 25 січня 2002 р.
5. Кононенко Євгенія Зрада. Made in Ukraine. –Львів: Кальварія , 2002.-159с.
6. Кононенко Євгенія Імітація - Львів: Кальварія , 2001.- 186с.
7. Булгаков Михайл Беляя гвардия - Москва: Издательство АСТ, 2003.- 477с.
8. Аверинцев Сергій Софія – Логос Словник – Київ: Дух і Літера, 2003.- 650с.
9. Кононенко Євгенія Без мужика Prosus nostalgos – Львів: Кальварія , 2006.- 206с.
10. Ганжа Леся Дрессированные интеллектуалы / Столичные новости, №03 (199), 29 января – 04 февраля 2002 года.
11. Киселев Леонид Стихи разных лет / [htt :\\www. interesniy kiev. ua](http://www. interesniy kiev. ua)

Аннотация

Шовкопляс Галина Евгеньевна Киевское пространство в интеллектуальных детективах Евгении Кононенко

В статье рассматривается художественное пространство трилогии интеллектуальных детективов Евгении Кононенко „Імітація” – „Зрада” – „Ностальгія”.

Структура художественного пространства – Киева слагается из трех пластов : устной городской низовой культуры и легендарной традиции ,плоскость архетипов как выражения коллективного подсознательного и литературного киевского контекста со всеми знаковыми составляющими.

Ключевые слова: художественное пространство, структура художественного пространства, городская низовая культура, легендарная традиция, плоскость архетипов, мир хтонического пространства, литературный киевский контекст.

Анотація

Шовкопляс Галина Євгенівна Київський простір в інтелектуальних детективах Євгенії Кононенко

У статті розглядається художній простір трилогії інтелектуальних детективів Євгенії Кононенко „Імітація” – „Зрада” – „Ностальгія”.

Структура художнього простору названої трилогії як простору Києва складається з Трьох площин: усної низової міської площини та легендарної традиції, площини архетипів як колективне підсвідоме та літературного київського контексту зі всіма знаковими складовими.

Ключові слова: художній простір, структура художнього простору, міська низова культура, легендарна традиція, площина архетипів, світ хтонічного простору, літературний київський контекст.

Annotation

Shovkoplias Galyna

The Kiev space in the intellectual detective stories of Yevgenija Kononenko

The article analyzes the artistic space in the trilogy of intellectual detectives stories of Yevgenija Kononenko "Imitation"- "Betrayal" - "Nostalgia".

The structure of the literary space of the aforementioned trilogy as the space of an imagined Kiev is composed of three dimensions: oral traditions and culture of city's lower castes, the dimension of archetypes as a form of the collective subconscious and the dimension of the Kiev literary context with all the symbolic components contained therein.

Key words : literary space, structure of the literary space, culture of the city' s lower castes, dimension of archetypes, legendary tradition, space of chthonic world, Kiev literary context